

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
VII Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 21 квітня 2020 року)

Суми
2020

МУРАШКО К. О.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.і.н., доц. Зякун А. І.)

«Пакт Реріха» та Гаазька конвенція 1954 р. про охорону культурно-історичних цінностей під час воєнних дій

Питання збереження пам'яток останнім часом увійшли до порядку денного багатьох урядів та організацій світу. Підвищення уваги до цієї проблеми зумовлене реаліями цивілізаційних зрушень, результатом яких стали нові загрози для світової культурної спадщини, що суттєво вплинуло на підходи до пам'яткоохоронної справи як міжнародних організацій так і урядів держав світу. Тому охорона культурної спадщини, вироблення ефективних підходів до її збереження, консервації та популяризації є одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики не лише України, але і всіх світових держав [4, с.143]

Вперше питання охорони культурно-історичних пам'яток на міждержавний рівень виніс художник, філософ і суспільний діяч Микола Реріх. Усвідомлюючи скільки руйнувань принесла Перша світова війна у 1929 р. він запропонував позначати заклади науки та культури спеціальним знаком – Прапором Миру, який слугував би «Червоним хрестом культури». Сам договір під назвою «Пакт Реріха», або більш відома інша його назва «Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток» був підписаний 15 квітня 1935 р. у Вашингтоні представниками 21-ї американської республіки, звідси ще одна його назва «Вашингтонський пакт». Та як би його не називали історична місія договору була викладена в восьми статтях. А саме:

- «... історичні пам'ятники, музеї, художні, освітні і культурні заклади визнаються нейтральними і користуються повагою і захистом воюючих сторін рівно так само, як і працівники вказаних закладів» (стаття 1);

- «... встановлюється принцип «недискримінації» культурних цінностей, поза залежністю від їх приналежності до тієї чи іншої держави» (стаття 2);

- «... буде використовуватися розпізнавальний прапор (червоне коло з трьома червоними колами всередині на білому тлі) для вирізнення пам'яток та установ, зазначених у договорі» (стаття 3);

- «... керівництво країн, які підписали договір, повинні надавати в Панамериканський союз список пам'ятників та закладів, на які бажано поширити захист, наданий цим договором» (стаття 4);

- «... охорона припиняється в разі використання об'єкта у воєнних цілях» (стаття 5);

- «... країни, які не підписали цей договір, можуть будь-коли приєднатися до нього» (стаття 6);

- «... депозитарієм документів про приєднання, ратифікацію і денонсацію договору буде Панамериканський союз, який повідомлятиме державам-підписантам про кожен документ, переданий на зберігання союзіві» (стаття 7);

- «... договір може бути денонсований будь-коли будь-якою країною-підписантом чи тією країною, яка щойно приєдналася, а денонсація набере чинності через три місяці після того, як про денонсацію повідомлено всім іншим країнам-підписантам» (стаття 8) [2; 3].

В умовах передвоєнних 1930-х поява такого документу була над важлива, враховуючи наслідки попередніх військових як локальних так і міжнародних конфліктів «Пакт Реріха» взяв на себе місію захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів і став першим міжнародним договором подібного

роду Питання захисту культурних цінностей знову зазвучало в ході та після Другої світової війни, коли держави підраховували свої втрати та висували претензії до країн-агресорів. У 1954 р. була прийнята Гаазька конвенція, яка стала першим міжнародним договором універсального характеру, в якій були об'єднані найважливіші на той час розпорошені по різних міжнародних угодах норми, які існували як звичаї і прецеденти, і сформовано нові правила, що передбачали захист пам'яток під час війни. Процедура застосування правил Конвенції була визначена її Виконавчим Регламентом, а питання пов'язані з поверненням, переміщених культурних цінностей законним власникам, урегульовані однойменним із Конвенцією Протоколом.

Основні принципові положення, викладені вже в преамбулі Конвенції: «...по-перше, шкода завдана від збройного конфлікту культурним цінностям кожного народу розглядається як шкода для культурної спадщини всього людства; по-друге, країни-учасниці Конвенції дійшли згоди вживати всіх можливих заходів для захисту культурних цінностей; по-третє, для забезпечення ефективності захисту на власній території культурних цінностей, який має бути організований ще за мирного часу через ужиття як національних, так й міжнародних заходів» [1, с. 127].

Конвенція 1954 р. прямо передбачає застосування її положень у разі «оголошення війни або всякого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи кількома високими Договірними сторонами, навіть коли стан війни не був визначений однією чи кількома з них» (п. 1 ст. 18). При цьому «... кожна із сторін, які беруть участь у конфлікті, буде зобов'язана застосувати положення цієї Конвенції, що стосуються поважання культурних цінностей» (п. 1 ст. 19) [1, с.127].

В нормах Конвенції містяться застереження щодо військової необхідності, згідно з якими зобов'язання, зазначені в п. 1 статті 19, можуть бути порушені тільки в тому випадку,

якщо цього вимагає військова необхідність. Ця формула була запозичена з II і IV Гаазької конвенції (1899 і 1907 рр.) про закони і звичаї війни і вона була пережитком тих часів, коли війну розглядали як цілком законний спосіб ведення національної політики й уживали термін «закони війни» [1, с. 128].

Конвенція встановлює два режими захисту культурних цінностей – загальний і спеціальний. Перший регулюється нормами розділу I Конвенції, а другий нормами розділу II. За своїм змістом стаття 4 (норма про загальний режим захисту) і стаття 9 (норма про спеціальний режим захисту) не мають між собою суттєвої відмінності, крім того, що об'єкти, які перебувають під спеціальним захистом, позначаються відмітним знаком. Згідно з п. 1 ст. 16 ним є щит, загострений знизу, розділений на чотири частини синього й білого кольору (щит складається з квадрата синього кольору, один з кутів якого вписаний у загострену частину щита, і синього трикутника над квадратом; квадрат і трикутник розмежовується з обох боків трикутниками білого кольору) [1, с. 128]. Знак застосовується одноразово або триразово у вигляді трикутника (один знак внизу). Одноразово може застосовуватися: для ідентифікації культурних цінностей, що не перебувають під спеціальним захистом; персоналу, призначеного для їх охорони; посвідчень осіб, передбачених Виконавчим Регламентом, які здійснюють функції контролю. Триразово відмітний знак застосовується: для ідентифікації тільки нерухомих культурних цінностей, що перебувають під спеціальним захистом; транспортів із культурними цінностями; імпровізованих сховищ відповідно до умов, передбачених Виконавчим Регламентом [1, с. 128].

Гарантуючи захист історико-культурних цінностей Гаазька конвенція уникнула питань пов'язаних з їх реституцією. Тому Комітет експертів ЮНЕСКО запропонував включити правові норми щодо реституції культурних цінностей до окремого Протоколу Гаазької конвенції. Цей Протокол

безпосередньо не стосується руйнувань і пошкоджень культурних цінностей, бо основну увагу в ньому зосереджено на запобіганні кожною державою-учасницею вивезення культурних цінностей з території, окупованої нею під час збройного конфлікту (п. 1) [1, с. 129]. Зокрема, у п. 3 Протоколу зазначено, що культурні цінності ніколи не стягуватимуться як військові репарації. А за п. 2 Протоколу кожна Договірною Сторона зобов'язується взяти під охорону ті культурні цінності, які ввозяться прямо чи опосередковано з будь-якої окупованої території. Після закінчення воєнних дій такі взяті під охорону цінності підлягають поверненню компетентним властям держави – первісного власника (п. 5 Протоколу) [1, с. 129]. Згідно з Протоколом, незаконно вивезені з окупованої території культурні цінності підлягають поверненню навіть у тому випадку, коли вони опинились в обігу й перебувають у володінні добросовісного набувача. При цьому держава, що здійснювала окупацію відповідно до п. 1 Протоколу зобов'язана запобігати вивезенню з окупованої території культурних цінностей або сплатити таким добросовісним набувачам культурних цінностей відповідну компенсацію (п. 4 Протоколу) [1, с. 129]

Конвенція 1954 р. успадкувала принципи Гаазьких конференцій 1899 р. й 1907 р., та розширила «Пакт Реріха» 1935 р., закріпивши нові підходи і правила у пам'яткоохоронній діяльності, що розвивалися на далі у міжнародному законодавстві.

1. Акуленко В. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2010. Вип. 9. С. 126-138.

2. Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Рериха). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_191.

3. Пакт Рериха как один из основополагающих международных договоров в сфере защиты культурных ценностей во время вооружённых конфликтов. Режим доступу : <https://RussianCouncil.RU> (дата звернення 19.03.2020).

4. Літовченко В. В. Трансформація концепції збереження культурної спадщини людства у міжнародних відносинах. // Культура народів Причорномор'я. 2013. № 258. С. 143-148.